

Bu kitabı
1988-dən bugünədək
Azərbaycanın azadlığı və torpaqlarının bütövlüyü uğrunda
şəhid olmuş bütün övladlarımızın,
o sıradan Şuşa uğrunda son nəfəslərinədək vuruşmuş
AXC Şuşa rayon şöbəsinin başçısı,
Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı
Ramiz Qəmbərov'un (1962-1992)
və
AXC Oğuz rayon şöbəsinin başçısı
Tofiq Oğuz'un (1945-1992)
müqəddəs ruhlarına bağışlayıram.

Məhəmmədəmin RƏSULZADƏ
(13.03.1884-06.03.1955)

Ədalət TAHIRZADƏ

MEYDAN:

4 il 4 ay

Azərbaycan Xalq hərəkəti
(1988-1992) haqqında
gündəlik-qeydlər

Təkmilləşdirilmiş 2-ci nəşri

Elmi redaktoru:
Prof. Dr. Cəmil HƏSƏNLİ
Korrektor: Ülviyyə Emin

TAHİRZADƏ Ədalət Şərif oğlu.
Meydan: 4 il 4 ay. Azərbaycan Xalq hərəkatı (1988-1992)
haqqında gündəlik-qeydlər.
Təkmilləşdirilmiş 2-ci nəşri.
Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2025, 1280 səh.

Bu kitabda Azərbaycanda 1988-ci ilin 19 fevralından 1992-ci ilin 16 iyununadək baş vermiş irili-xırdalı bütün önəmli hadisələr (ermənilərlə Qarabağ uğrunda savaş, Qorbaçovun Qarabağı ermənilərə vermək üçün siyasi oyunları, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin yaranması və xalqa rəhbərliyi, respublika başçılarının qorxaqlığı, yaltaqlığı və fərsizliyi, hakimiyyət davaları, xalqımızın azadlıq və müstəqillik uğrunda ölüm-dirim mübarizəsi, 20 Yanvar, Xocalı soyqırımı, Moskvanın Qarabağı Azərbaycan tabeliyindən necə çıxarması...) öz əksini tapıb. Müəllif həmin hadisələrin şəxsən iştirakçısı olub, onları anındaca yazaraq qeydə alıb və 1997-ci ildə həmin gündəlik-qeydlərini ilk dəfə kitab şəklində nəşr etdirib. Ə.Tahirzadə bu 2-ci nəşrdə mətni əsasən olduğu kimi saxlamaqla yanaşı, ona yeni qısa ön sözü, əsərdə adı çəkilmiş bəzi şəxslər haqqında qısa bilgiləri, əsərdə adı çəkilən, ancaq indi dəyişdirilmiş yer adlarının siyahısını və adlar göstəricisini əlavə edib.

Kitab bütün təbəqələrdən olan oxucular üçün nəzərdə tutulub.

Qanun Nəşriyyatı
Bakı, AZ 1102, Tiflis prospekti, 76
Tel.: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18
Mobil: (+994 55) 212-42-37
e-mail: info@qanun.az
www.qanun.az
www.fb.com/Qanunpublishing
www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN 978-9952-606-85-0

© Ədalət TAHİRZADƏ, 2021; 2025

Bu kitabın yayım hüquqları Qanun Nəşriyyatına məxsusdur.
Kitabın təkrar və hissə-hissə nəşri "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında"
Azərbaycan Respublikasının qanununa ziddir.

İÇİNDƏKİLƏR

Yazardan bu nəşrə ön söz	6
Prof. Dr. Cəmil HƏSƏNLİ. Redaktordan	9
Oxuculara demək istədiyim bir neçə söz	13
BİRİNCİ BÖLÜM. Qarabağda nə olmuşdu?	19
İKİNCİ BÖLÜM. On doqquz günün dastanı	142
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. Təqib. Tanklar arasında	333
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. Xalq vahid Cəbhədə birləşir	405
BEŞİNCİ BÖLÜM, Suverenlik çarpışmaları. "Azadlıq" cəh-cəhi	521
ALTINCI BÖLÜM. Ya azadlıq, ya ölüm!	652
YEDDİNCİ BÖLÜM. Dikəliş. İlin xalqı	768
SƏKKİZİNCİ BÖLÜM. Parçalanma. Dağılan tifaq	874
DOQQUZUNCU BÖLÜM. Ərəfə	1011
ONUNCU BÖLÜM. Qələbə	1127
Ayrılmazdan öncə oxucuya deməyə məcbur olduğum bir neçə söz	1165
Əsərdə adı çəkilmiş bəzi şəxslər haqqında qısa bilgiler	1174
1988-ci ildən indiyədək dəyişdirilmiş yer adları	1232
Adlar göstəricisi	1235

YAZARDAN BU NƏŞRƏ ÖN SÖZ

Bu gün şanlı Azərbaycan Ordusu təxminən 30 il bundan öncə faşist ermənilərin yağmaladığı dədə-baba yurduumuz Qarabağı işğaldan azad edərək yenidən öz yiyəsinə – Azərbaycan xalqına qaytarmaqdadır. İndi Azərbaycandakı 30 yaşlılar nəsli 1988-1992-ci illər arasında nə baş verdiyindən, demək olar ki, xəbərsizdir. Əlinizdə tutduğunuz bu kitab isə o dönməmdə 4 il 4 ay boyunca xalqımızın həm ermənilərdən, həm Moskvadan, həm də ölkəmizin Moskvanın küləsinə çevrilmiş fərsiz, qorxaq və işə yaramaz rəhbərliyindən çəkdiyi müsibətləri, uğradığı itkiləri və faciələri günbəgün, saatbasaat əks etdirir. Ancaq əsərdəki bütün bu mənfi hadisələr içərisində köksümüzü qabardan bir amil müəllifdən asılı olmadan üzə çıxmaqdadır – xalqımızın mübarizliyi, düşmən qarşısından geri çəkilməməsi və öz azadlığı, müstəqilliyi uğrunda canını fəda etməyə hər an hazır olması, ölümün gözüne dik baxması!

“Meydan: 4 il 4 ay” kitabında təsvir edilən hadisələrin başlanğıcı olan 1988-ci ildən 32 il, əsərin nəşrindən isə 23 il keçir. Bu müddətdə çoxlu hadisələr baş verib və biz üzümüzü 32 yaşlı indiki nəslə tutaraq bəzi şeyləri xatırlatmağı gərəkli sayırıq.

1997-ci ildə bu kitabın əlyazması əlimizdə hazır olarkən onun nəşrinə keçmiş şagirdim, indi fizika üzrə görkəmli alim Rəhim Rəhimovdan başqa yiyə çıxan olmadı. O zaman Rəhim müəllim əlində gücbəla 3 min dollar pul toplamışdı ki, özünə ev alsın. Mən isə onu “tovlayıb” bu kitabın qazanc gətirəcəyini söylədim və o da inanaraq həmin pulu nəşrə xərclədi. Kitab çıxdı və min nüsxədən yalnız... 200-ü satıldı. Kimin şəkli vardısıa yalnız onlar aldı. Yerdə qalan 800 nüsxənin 400-ü ozamankı Cəbhə şöbələrinə satış üçün paylandı və onlardan bir qəpik də gəlmədi, 200-ü dostatanişa hədiyyə edildi, son 200 nüsxə isə AXCP-nin qurultayında nümayəndələrə pulsuz paylandı. Beləliklə, Rəhim müəllimə 3 min dollara yaxın borclu qaldım. O isə ürəyimi sıxmamağı tövsiyə edərək borcu halallıqla mənə bağışladı. Allah da xeyirxahlığının, ürəyiaçıqlığının əvəzini ona verdi, ona qapı açdı və çox keçmədən ürəyi istəyən mənzili də aldı. Buradan Rəhim Rəhimova ozamankı nəcib davranışına görə sonsuz minnətdarlığımı bildirirəm!

Kitabın nəşrindən keçən 23 ildə burada yazılan hər hansı bir fikrə etiraz eşitmədim, çünki hər şey dəlil və sübutla, inkaredilməz stenoqrafik hesabatla yazılıb. Ancaq bir “tənqidi” unuda bilmirəm. Soyadını və kimliyini gizlətməmiş “Nizami1963” adlı birisi internetdə yazmışdı: “Ədalət Tahirzadənin bu əsərində həqiqət payı sıfır faizdir”. “Dostum” anlaya bilməmişdi ki, sıfır faiz əsərin yazılmaması deməkdir. Bu dəyərləndirmənin özü müəllifin doğruluğunu dəyərləndirəcək ən əyani göstəricidir.

Bir daha bildiririk ki, 32-23 yaş arasındakı indiki gənclik 1980-ci illərin sonu-1990-cı illərin başlanğıcında xalqımızın yaşadığı hadisələrin incəliyini bilmir və bu kitabı oxuyarkən onda, şübhəsiz, “o adam kimdir?”, “o hadisə necə oldu?” kimi çoxlu suallar yaranacaq. Elə bu suallara cavab vermək üçün biz indiki nəşrdə o zaman hamının yaxşı tanıdığı, ancaq indiki nəslin xəbərsiz olduğu bir çox adamlar haqqında qısa bilgi hazırlayaraq kitabın sonuna əlavə etmişik. Əlavələrdə bu prinsipi əsas götürmüşük ki, məsələn, *Əbülfəz Elçibəy, Bəxtiyar Vahabzadə, Ziya Bünyadov, M.S.Qorboçov...* kimi tanınmış şəxsləri yenidən tanıتماğa ehtiyac yoxdur, çünki onlar haqqında təkcə internetdən yetərinə bilgi almaq mümkündür. Başlıca olaraq o şəxslərin tanınmasına üstünlük vermişik ki, onlar barəsində internetdən, yaxud başqa qaynaqlardan bilgi əldə etmək az qala imkansızdır. Oxucum adlar içərisində düşmənlərimizin çoxluğuna təəccüblənməsin. Burada istər xankəndili, istər irəvanlı, istər moskvalı, istər raykom, istər akademik, istər yüksək rütbəli zabit, istər Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü olsun... Qarabağı əlimizdən almağa çalışan az-çox önəmli hər kəsi indiki gənclərimizə tanıتماğa çalışmışıq. Təbii ki, onlar haqqında bilgilərin həlledici qismi rus dilindədir. Biz yeni nəslin rusca zəif bildiyini də nəzərə alaraq onların işini asanlaşdırmaq üçün rusca çoxlu qaynaqdan seçmələr etmişik.

Konkret hadisə və faktlarla bağlı kitabın sonunda izah verməyi artıq saydığımızdan hər səhifənin aşağısında əmək yazısı şəklində qeyd verməyi daha məqsədəuyğun bildik. Bu zaman indiki nəşrin əmək yazısı ilə ilk nəşrin əmək yazısını bir-birindən ayırmaq üçün yenilərdə “2-ci nəşrin qeydi”ni vermişik.

İlk nəşrdə bəzi hadisələrin kökünü, mahiyyətini açmağa yardımçı ola biləcək bəlgələr əlavə etmişdik. Aradan keçən müddətdə Meydan

hadisələrinin canlı şahidlərindən yeni qiymətli bilgiler alaraq onları bu nəşrə artırmışıq. Artırdığımız materiallardan biri də adları indi dəyişdirilmiş olan böyük və kiçik toponimlərin (şəhər, rayon, qəsəbə, kənd, küçə, idarə və təşkilat, metro stansiyası və b. yer adlarının) siyahısıdır.

1997-ci il nəşrində biz əsərin dilini o zaman doğru saydığımız imla prinsiplərinə əsasən yazmışdıq; məsələn: *1-inci*, *6-ncı*, *9-uncu* və b. Ancaq başqa qaynaqdan götürülmüş sənədlərin dilini orijinalda olduğu kimi dəyişməz saxlamışıq.

Bunu da qeyd etməliyəm ki, bəzən mətnə, yaxud bir sözə əlavələr etməli olmuşuq. Bu zaman artırılan hissəni düz mötərizə [] içində vermişik.

Ən sonda xatırladıırıq ki, istər müəllifin dilindən olan mətndə, istərsə də gətirilən sənədlərdəki bütün seçdirmələr (*kursiv*, **qara**, s e y - r ə l t m ə və b.) bizimdir.

İlk nəşrdən sonra oxucularımızdan çoxlu təklif gəldi ki, əsərin sonuna adlar göstəricisinin artırılması çox faydalı olar. Bu ikinci nəşrdə biz həmin arzunu da gerçəkləşdirdik.

Bu nəşrdə oxucularımızdan gələn bəzi irad və təkliflər nəzərə alınıb. Sizdən xahişim budur ki, yenə öz fikir, təklif və iradlarınızı bu ünvana göndərsiniz: adalet.tahirzade@yahoo.com.

Ədalət TAHİRZADƏ

26.10.2020

REDAKTORDAN

XX yüzilliyin milli azadlıq mübarizəsi, milli demokratik mücadilə əsri olduğu getdikcə daha artıq təsdiqlənir. Cəmiyyətin tarixində keş-məkeşlərlə, inqilablarla, ziddiyyətlərlə zəngin olan, elm və texnikada böyük kəşflərlə, ədəbiyyat və sənətdə möcüzələrlə yadda qalan XX əsr sona çatmaqdadır. XXI yüzilliyin astanasında baş verən olduqca mühüm siyasi və milli proseslər yeni bir dünya düzəni doğurmuşdur. Bu dünya düzənində bizim yerimiz haradadır? Bu mühüm sual indi Azərbaycan vətəndaşı olaraq hər birimizi düşündürməkdədir. İstiqalə doğru yolumuz haradan başladı? XX əsrin çalxantılarını, təbəddülatlarını necə yaşadığ? Bu yüzillikdə nə qazandıq, nə itirdik? Bu sorğuların cavabları artıq az-çox bəllidir, ancaq fikrimizcə, onlara ən tutarlı cavabları biz məhz XXI yüzillikdə – daha uzaq tarixi məsafədən boy-lanaraq verə biləcəyik. Lakin keçdiyimiz şərəfli yolun həlledici məqam-ları artıq indidən aydındır.

Ötən əsrin başlanğıcında rus işğallarına qarşı müharibələrdə baba-larımızın **Cavad xan**’ın timsalındakı igidliyi, azadlıqsevərliyi tarix sal-naməsinin qürur doğuran səhifələridir. Uğurları və itkiləri ilə yanaşı, bu çarpışma son nəticədə silaha söykənirdi. Uzun illərin düşüncələ-rindən, ideya axtarışlarından sonra bəlli oldu ki, müstəmləkə boyun-duruğundan qansız qurtuluş yolu yeni maarifdə, yeni dünyagörüşün-də, yeni düşüncədədir. Bir millət olaraq biz **M.F.Axundzadə**’nin əsər-lərindən, **H.b.Zərdabi**’nin “*Əkinçi*”sindən, türk milli teatrından və üsuli-cədid məktəblərindən yarandıq. Bütün islam ümməti içərisində ilk islam millətçisi olduq. **Əli bəy Hüseynzadə**’nin, **Əhməd bəy Ağ-a-oglu**’nun, **Əlimərdan bəy Topçubaşı**’nın milli təfəkkür mücadiləsini yaşadığ. **Məhəmmədəmin Rəsulzadə**’nin türklük yolundan, islam ima-nından və çağdaş Avropa inamından nəşət tapan üçrəng bayrağı altın-da topladıq. Və türk milləti olaraq ana yolumuzu müəyyənləşdirdik.

Ana yolumuz 1905-inci il təlatümlərindən, Sərdari-milli Səttar xa-nın azadlıq çarpışmasından, ilk türk respublikası olan Azərbaycan

Cümhuriyyətinin ağırlı-acılı, fəqət son dərəcə şərəfli 23 aylıq müstəqil dövlətçilik addımlarından, **Şeyx Məhəmməd Xiyabani**'nin "*Azadistan*" idealından, **Seyid Cəfər Pişəvəri**'nin başçılığı altında Güneydəki ilk Milli hökumətdən keçir. Bütün bu azadlıq, müstəqillik savaşları iri tarixi sıçrayışlar olaraq millətin öz qurtuluşu yolunda səbrinin tükənmə məqamıdır. Əgər bunlar ümumi bir tarixi müstəvidə gözdən keçirilsə görərik ki, Azərbaycan xalqının XX əsr tarixi milli mücadilə, demokratiya uğrunda savaş tarixidir.

Əsrin başlanğıcında olduğu kimi, sonunda da mübarizəmiz öz bəhrəsini verdi – Quzey Azərbaycan öz azadlığını qazandı. Ölkəmiz yenidən dünya dövlətləri cərgəsinə qoşuldu. Azərbaycanın müstəqilliyi geriyə dönməz prosesə çevrildi. Ancaq bugünün özündə də içində yaşadığımız həmin prosesin tarixi dəyərini verməkdə çətinlik çəkənlər tapılır. Bəziləri onu Sovet imperiyasının dağılmasının avtomatik nəticəsi, bəziləri Moskvanın xalqımıza "hədiyyə"si olduğunu iddia edir. Ancaq belə düşüncələrin nə qədər yanlış olduğuna inanmaq üçün filologiya elmləri namizədi, alim-jurnalist **Ədalət Tahirzadə**'nin "*Meydan: 4 il 4 ay*" kitabını oxumaq kifayətdir.

Dilçi alim və jurnalist kimi Ə.Tahirzadənin imzası artıq çoxdan özünü təsdiqləyib. Bu imza "*Azərbaycan filologiyası məsələləri*" topluslarından, "*Sovetskaya türkologiya*" dərgisindən, "*Elm*" qəzetindən keçib, "*Azadlıq*"da, "*Yeni Müsavat*"da, "*Millət*"də... bərkilib. Ə.Tahirzadə çağdaş Azərbaycan milli azadlıq və demokratik hərəkatının lideri **Əbülfəz Elçibəy**'in mübarizə yolu və taleyi ilə bağlı iki kitabı ərsəyə gətirib. O, milli hökumət dövründə təhsil nazirinin müavini kimi orta məktəblərimiz üçün yeni proqram və dərsliklərin yaradılmasına bacarıqla rəhbərlik edib.

Onun qələmi həmişə vicdanına qulluq edib. "*Meydan: 4 il 4 ay*" salnaməsi də məhz bu baxımdan səciyyəvidir. Müəllifin gərgin əməyi sayəsində ortaya çıxan bu sanballı əsər ən son tariximizi öyrənəcək tarixçilər üçün dəyərli məxəzdir. Fikrimizcə, XX yüzillikdə milli mücadilə tariximiz, istiqlal savaşımız haqqında ilk yazılı salnamə olan bu kitab Sovet imperiyasının çökməsində son dərəcə mühüm rol oynamış Azərbaycanın qurtuluş mübarizəsinin ləkəsiz güzgüsüdür. Sırası gələnə qədər.